

PINCEFALU

Egyén és köz(ös)sége

T. KISS TAMÁS – TIBORI TIMEA

Hajós község¹ neve elválaszthatatlanul összefonódott a pincékkel, a javarészt fehérre meszelt falú, apró házakkal, amelyek a településtől két kilométerre emelkednek a löszhátakon. Aki először járja a Pincefalu utcácskáit, valamiféle szorongással tekinget jobbra-balra. A bezárt, lelakatolt ajtók és bezsaluzott ablakok egy kihalt település látszatát keltik. Az elhagyatottság érzetét csak némiképp feledtetik a gondozott házacsok és a sokasodó új présházak. Az első benyomásokat alapvetően mégis az határozza meg, hogy az év mely szakában, és a nap melyik órájában érzéki az idegen. Mert jöjjön csak szüretkor, vagy nyáron, vagy vasárnap délután úgy három óra tájt. Találkozhat turistákkal és természetesen hajósiakkal, akik teszik a dolgukat. Láthat baráti társaságokat, kártyázókat, beszélgetőket és vendégeket, turistákat váró-invitáló gazdákat. Gyakran vezethet el az útja olyan pince előtt, amelyik a vidámság zajától hangos. A szorongást mindinkább a kíváncsiság váltja fel, az a pillanat, amikor az idegen már szeretne többet is megtudni azokról az apró házacsokokról, melyekben a bor lakik.

Hajós az Alföldi borvidékhez tartozik.² A szőlőtelepítésben fontos szerepet játszhatott az ún. „homokveszedelem” – ami az erdők kivágása és az ősgyep feltörése révén meginduló futóhomok káros következményeit jelenti – leküzdésében. Valószínű, hogy a török kiűzése utáni betelepítéskor lényeges szempont lehetett a szőlőtermesztés újraélesztése. A fennmaradt írásos dokumentum is (Tabellae Urbariales C. 308r. OLT) ezt látszik alátámasztani. Gróf Csáky Imre kalocsai érsek (a települést 1710-től 1945-ig az érsekség birtokolta) egy 1728. április 10-én kelt szerződésben összefoglalta azokat a köteleket, amelyek szót ejtenek a letelepülő svábok szőlőtelepítéssel kapcsolatos feladatairól, és természetesen az ebből eredő jogaikról is.

1 2008-tól város.

2 Ma a Hajós–Vaskuti borvidék része.

A Pincefaluról

Az írás szerint: „[...] 4. A fent nevezett hajósi alattvalók kötelesek szintúgy szorgoskodni szőlőskertek telepítésével mindazon helyeken, ahol a nagyságosuraság azt kijelöli, amely szőlőskerteket 4 éven át szabadon használhatják, a 4. esztendő elmúltával azonban a szokásos bért (díjat, árendát) az uraságnak megfizetni tartoznak. [...] 8. Mivel fent nevezett alattvalóink néhány szőlőskertet is fognak telepíteni és azokat gyarapítani, mostantól fogva kiméresi jogot is kapnak, országos szokás szerint Szt. Mihály napjától karácsonyig, a sört és pálinkát azonban csak a földesúr veheti meg [...]. 1728. évi április hó 10-én Csáky bíboros érsek.”

A tapasztalat rávezette a földesurakat, ha bort – egyre jobb és több bort – akarnak, akkor ne vegyék el alattvalóik (jobbágyaik) munkakedvét. A szőlőtermesztés és a borkészítés ugyanis nagyon sok munkát, törődést kíván, fölmérhetetlenül többet, mint bármely szántóföldi növény. Valószínű, hogy az érsek kívánságára újraterlepített (hiszen a törökdulás előtt is termeszthettek a vidéken szőlőt) szőlőskertek termőre fordulásával egy időben építhették az első pincéket. Talán éppen azokat, amelyek a borkilenced és a tized tárolására szolgáltak. A szőlőskertek Hild és Szentgyörgy területén voltak. Az ún. Balla-féle térkép, amely 1763-ra vonatkozó adatokat tartalmaz, Hajós határában nem tüntetett fel szőlőket. Az első pincék itt lehettek, ugyanis az egykor Hajós külterületének számító Érsekhalmán található egy barlangrendszer. A barlangok keletkezési ideje és eredeti funkciója nem ismert. Egyesek szerint búvóhelyek voltak, felvetődött az is, hogy kelta kultuszhelyek lehettek. Az idős emberek azt mesélték róluk, hogy a tized beadása idején – nagyon régen – Hajós és Nádudvar népe ide hordta a kötelező bortizedet. Lehetséges, hogy ezek a barlangok pinceként is funkcionáltak.

A jelenleg is meglévő, legrégebbi évszámmal (1840) feliratozott pince a hajósi úton található, amely a község tulajdona. A Pincefalu első építési szakasza a XIX. század végéig tartott. A préházak vályogból készültek, az oromfal deszkából vagy tapasztott vesszőfonatból épült. Tetőfedésként nádat használtak. Ilyen építésű préházból megmaradt néhány (például a Kadar és a Préház utcában), érdemes lenne őket restaurálni, megmenteni az enyészettől.

Az első rendelkezésre álló számszerű adat 1851-ből származik. Hajós ebben az időben 553 kataszteri holdon termelt szőlőt és 363 pince volt. Hogy a faluközösség védje értékeit, 1874-ben négy pincecsőszet szerződtetett. Az 1890-es évek legvégén már 1200 kataszteri holdra növekedett a szőlőtermesztő terület, és a pincék száma 850-re gyarapodott. Jóllehet a hajósi gazdákra nagy terhek nehezedtek, és a szőlőskerteket időnként súlyos veszteségek érték, mégis megélhetést biztosítottak.

A legnagyobb megterhelést a jobbágyfelszabadítástól a XIX. század végéig elhúzódó szőlődézsma-váltság kifizetése jelentette. A Hajós Községi Tanácskozmány jegyzőkönyve szerint (1868. január 1-jétől egészen 1880. év elejéig tartalmazza a képviselőtestületi üléseken elhangzottakat) 1868. február 3-án

„[...] az úrbéri váltásági tőke összegek immár oly tetemes hátralékokra növekedtek – a kamatokkal együtt, hogy azoknak kifizetése, különösen a szőlők után esedékes váltáság összegekre nézve, – figyelemmel az elmúlt években fentvolt terméketlenségre, lehetetlenné vált.”

Az 1863-as aszályos évet több nagyon rossz szőlőtermesztő esztendő követte. A kalocsai érsek azonban sürgette az adósságok mihamarabb történő rendezését. Hajós község képviselőtestülete szorongatott helyzetbe került. A Hajós Községi Tanácskozmány a gondok megoldását huszonnyolc tagú bizottságra bízta: „[...] a község nevében és mint a község teljes megbízottjai hathatóság saját belátásuk szerint intézkedni, hogy az úrbéri és szőlődézsma váltásági tőke és kamat tartozások bármi úton-módon mielőbb részben is behajthatassanak, – tisztükben állván eme megbízottaknak azonban a közlakosság érdekét szem előtt tartva lehetőleg az ügy sikeres elintézésénél a közlakosság hangulatát figyelemmel [kell] kísérni.”

A fizetésképtelenség miatt növekvő adósságok, valamint az ügyvédek mesterkedései a csőd szélére juttatták a hajósi szőlősgazdákat. Bizottság után bizottság alakult, egymást váltották az ügyvédek, miután senki sem tudott érdemben intézkedni. Csupán az 1800-as évek legvégén, a hajósi borok megnövekedő keresletéből származó jövedelem és az úrbéri váltáságot megkönnyítő intézkedések segítségével sikerült kiegyenlíteni a tartozást.

A legnagyobb csapást azonban a filoxéra és a peronoszpóra okozta. Például az 1874. és az 1879. évi szőlőtermés csaknem teljesen megsemmisült. A korabeli dokumentumokból nyomon követhetőek azok a hatósági intézkedések, amelyekkel megpróbálták gátat emelni a szőlőbetegségek magyarországi terjedésének. A hatóság megtiltotta a szőlővesszők importját, a gyanús szőlőket felügyelet alá helyezték, még a szőlőkarókat sem lehetett eladni, a régi telepítésű hazai szőlőültetvények – így a hajósiaké is – tönkrementek és kipusztultak. Erről tájékoztat a községi irattárban fellelhető *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*. A M. kir. földművelésügyi miniszter 1905. június 5-i közleménye: „[...] a régi, hazai szőlőültetvényeinket a filoxéra a legtöbb törvényhatóság területén már teljesen elpusztította, vagy legalább is már megtámadta. A filoxéra terjedését ennélfogva a szőlővesszők, szőlőoltványok és használt szőlőkarók forgalmazásának korlátozásával megakadályozni többé nem lehet.”

A végső megoldást a fertőzésekkel szemben csak az ellenállóbb homoki szőlők, az amerikai alanyokra oltott nemes európai vesszők jelentették, és a szőlőbetegségek elleni permetanyagok szervezett és kedvezményezett árusítása. „16025. sz./kig. 1912. [...] az oidium nevű szőlőbetegség ellen való védekezésre rendelt kénporra, valamint a peronospora viticola pusztítására rendelt rézgáliczra, vasgáliczra, kevert gáliczra, rézgáliczkeverékre és jegeczes azurinra [...] a díjkedvezményt [...] engedélyezem [...]. Budapest, 1912. május 10. Alispán helyett: Agarasztó, főjegyző.” A *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapjában* 1914. november 10-i dátummal már az alábbi olvasható: „42563. sz./kig. 1914. [...] azt a nagy csapást, melyet a filloxéra vész a hazai bortermelésre mért, immár

sikerült leküzdenünk, amennyiben az elpusztult szőlők nagy része felújítatott, s emellett más területeken is annyi új szőlő ültetett, hogy bortermelésünk normális években már is eléri a filoxéra fellépte előtti bortermelés mennyiségét [...]. Budapest, 1914. november 10. Báró Ghillányi s. k.”

Az országos erőfeszítések Hajóson is eredményekhez vezettek, hiszen 1908-ban rekordmennyiségű szőlő termett. Az öregek úgy tudják, hogy ebben az időben emelkedett a hajósi vörösbor a márkás homoki borok rangjára.

A Pincefalu továbbépülésének következő szakasza a századfordulótól az 1910-es évek végéig tarthatott. Új építőanyag jelenik meg: a téglá és a cserép.

A mesterek a préházak homlokzatán tagozatokat alakítanak ki. A kapukat, amelyeket többnyire fából, később acéllemezről készítenek, gyakran díszítik szőlő- vagy virágmotívumokkal. Egy hajósi lakos, Perényi Béla elmondása szerint a házacskákban a „pinceszobák kialakítása attól függött, hogy az alsó pince nappali megvilágítása a préházajtó kinyitása után megfelelő legyen”. A préházak belső terének kialakítását, a kisszoba elhelyezését a praktikus szempontok születték, és ezt mind a mai napig követik.³ A XX. század elején készültek azok a préházak, amelyek azóta műemlék jellegűek. Például a Morvay-féle préház-pince (Préház út), amely 1910-ben épült. A házacska fala vályog, oromzata tapasztott vesszőfonat, legfelül viszont aládeszkázott. A belső terében csak később készült egy kis szobácska. Boltozott mennyezete csupán ennek a helyiségnek van. A löszbe vajt pince eredetileg boltozatlan volt. Jelenleg a szőlőtermesztés és a borkészítés eszközeiből összeállított gyűjtemény látható a préházban.

A XX. század első évtizedeiben néhány bőségesen termő évet is nyilván tart az emlékezet. Ezek az évek jelentősen hozzájárulhattak a pincék számszerű gyarapodásához és minőségi fejlődéséhez, jóllehet a háborús esztendőök és a forradalmak megnehezítették a gazdálkodást. A Tanácsköztársaság időszakában – elsősorban politikai okokból, illetve a Kalocsa környékén már jelentkező elégedetlenség miatt – megtiltották a szeszes italok forgalmazását és fogyasztását. A belügyi népbiztos Földes nevű megyei megbízott által kiadott rendelkezése szerint: „11.-nb./1919. kieg. A szeszfogyasztás és szeszkimérés tilalmáról. Valamennyi község munkástanácsának. Tudomásunkra jutott, hogy a forradalmi kormányzótanács rendeletének ellenére néhány helyen még most is mérnek ki és fogyasztanak szeszesitalokat. Nyomatékosan és most már utoljára a legsúlyosabb felelősség terhe mellett szólítom fel arra, hogy tegye azonnal és a legszélesebb körben közhírré, hogy a szeszkiméresi és a szeszfogyasztási tilalom ellen vétők forradalmi törvényszék elé kerülnek, és halállal bünhődnek. A rendelet ellen vétőket azonnal jelentse be. Budapest. 1919. március 26.”

A Tanácsköztársasággal szemben jelentkező, majd egyre erősödő ellenséges magatartáshoz az is hozzájárulhatott, hogy elmaradt a földosztás. Valószínű, hogy a *Pestvármegyei Direktórium Hivatalos Lapjában* közzétett kemény hangú

3 A cikkben foglaltak az 1980-as évekbeli állapotokat rögzítik.

fenyegető intézkedés ugyancsak fokozta a hajósi gazdák – enyhén szólva – ellenszenvét. Nem tekinthető véletlennek, hogy a Tanácskormány bukását követően a Friedrich István-féle kormányzat legelső intézkedései közé tartozott a tilalom feloldása. A *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapjában* megtalálható a borfogyasztás szabályozása/engedélyezése is. „83193. sz./1919. kieg. A bor forgalmának és fogyasztásának szabályozása. Nyilvános étkezőhelyeken (vendéglőkben, kávéházakban, étkezőkben stb.), valamint nyilvános kimérési helyeken egy személynek egy alkalommal a helyszínen való fogyasztása céljából legfeljebb 1–2 liter bort szabad kiszolgálni. Budapest, 1919. augusztus 25.”

A Pincefalu harmadik építési szakasza az 1920-as évektől az 1940-es évek végéig tarthatott. A préházak zöme ebben az időszakban már többnyire téglából épült, a tetőfedésnél pedig általánossá vált a cserép alkalmazása. A nád fedés kiment a divatból. Közrejátszhatott ebben az is, hogy egyre nehezebbé vált a nád beszerzése. A Duna-völgyi-főcsatorna elkészültével ugyanis megszűntek, illetve kiszáradtak a nagy kiterjedésű nádasok. A házacskák egy részét átépítették. Kialakultak azok a jellegzetes préházegyüttesek, amelyekből több még napjainkban is látható.

Egy 1935-ben készült statisztikai összesítés szerint Hajóson 1812 kataszteri holdon termesztettek szőlőt. Jó termés esetén a pincékben 25–30 ezer hektoliter bort is tároltak.

A második világháború idején szorongatott helyzetbe kerültek a gazdák. Megnehezült a rézgálic beszerzése, ami több hajósit arra kényszerített, hogy belépjen a Volksbund helyi szervezetébe. Azok ugyanis, akik tagjaivá váltak a szervezetnek, könnyebben juthattak réztartalmú permetezőszerekhez.

A Pincefalu „élettörténetének” akadtak tragikus napjai, hetei, sőt évei is.

Az 1940-es évek első felétől az 1950-es évtized végéig tartó időszakról van szó. 1944 októberében az átvonuló front katonái, hogy borhoz juthassanak, több préház bejaratát felfeszítették. A nyitva hagyott, illetve ajtó nélküli pincék zöme kifagyott és tönkrement. Ezek a pusztítások azonban elenyésztek azokhoz a károkhöz mérten, amelyek a háborút követő békés években érték a Pincefalut.

A nemzetközi előírások alapján kitelepített hajósi svábok helyére egyrészt az ország különböző, de elsősorban alföldi településeiről jelentős számban nincstelenek, másrészt a Felvidékről kitoloncolt magyar családok érkeztek. Az érkezők túlnyomó többsége nemcsak a svábok házait, hanem azok szőlőit és préházait is megkapta. A telepések és a felvidékiek azonban másféle agrokulturális övezetből sodródtak, kerültek Hajósra. Nem volt meg bennük az a szakmai tudás, képesség és készség, amelyre szükség lett volna, hogy szakszerűen tudják megművelni a szőlőt, elkészíteni a bort. Akadtak olyan újgazdák, akik a hagyományos szőlőkötöző anyagok helyett drótot használtak. Voltak, akik nem akarták megművelni a szőlőt, mert attól tartottak, hogy a jogos tulajdonos előbb vagy utóbb visszatér, és visszaköveteli tulajdonát, ezért a javak felélésére

rendezkedtek be. A termelés katasztrofális csökkenése következtében a pincék bor nélkül maradtak. A gondozatlan pincék közül több összedőlt, a téglát különféle építkezésekhez hordták szét, a pincelyukakat benötte a gaz.

Az 1960-as évek közepétől bekövetkező kedvező irányú társadalmi változásokra volt szükség, hogy a pincefalu újjáéledjen. A kitelepített sváb lakosság egy része visszatért Hajósra. Megfeszített, szinte emberfeletti munkával elérték, hogy a hatvanas évek végére ismét saját házzal, hajlékkal rendelkezzenek. Létük alapjainak stabilizálása után az emberek figyelme a Pincefalu felé fordult. A préházak rekonstrukciójához, újak építéséhez azonban számos – gyakran jogi természetű – problémát kellett megoldani. A kitelepítések után az új tulajdonosokra, majd azok eltűntével az államra (konkrétan a Hajósi Községi Tanácsra) szállt vissza a préházak tulajdonjoga. Bekövetkezett az a paradox helyzet, hogy több régi tulajdonosnak a saját préházát kellett visszavásárolnia. A tulajdonjog sok esetben még ma is tisztázatlan, ugyanis a tulajdonosi nyilvántartásban nem szerepel a pincehely, csak a préház építésére szolgáló 14–21 négyszögölnyi terület, akár beépített, akár beépítetlen. Az „alagutak” elhelyezkedése tehát ismeretlen, ezért van az, hogy sok pincénél összefúrtak, soknál áthallás van. Az 1960-as években sok préházat átalakítottak, a teljesen romba dőltek helyére pedig újakat építettek a tulajdonosok.

Az új házacskák homlokzata zömmel a tradicionális formákat és arányokat követi. Viszont több olyan préház is épült, amelyik kevésbé illeszkedik az adott pincesorhoz és a hajósi tájhoz. Közülük is az egyik legkirívóbb egy központi helyen magasodó „hétvégi ház” jellegű építmény, amely valósággal rátelepszik a Pincefalu házacskáira.

Az 1800-as évek derekán kibontakozó préházépítő aktivitás napjainkban is folytatódik. A pincék, mert nagy részük már a XIX. század fordulóján megépült, egy „liliputi települést” alakítottak ki, utcákkal és terekkel. A Pincefalu térszerkezete lényegesen eltér a község szerkezetétől. Szélesebb és keskenyebb utcácskái, kanyargós ösvényei, „bújói” ember méretű faszobrokkal díszített terecskékkal, tisztásokkal váltakoznak. A préházak előtti szabad területeket diófák, szilvafák és meggyfák vigyázzák. A tömör, zárt sorú beépítéseket lazább és hézagosabb építésű házsorok váltják (például a Kadar utcában), amelyek azonban harmonikusan belesimulnak a hajósi tájba, a gondosan megművelt szőlőtáblák közé.

Legelőször az 1970-es évtized közepén szabályozták a préházak építését. A rendezési terv alapvetően felmérési, vizsgálati munkarészeket, szabályozási tervet és főként építési előírásokat tartalmazott. Mindez jelentős előrelépésnek számított a korábbi időszakhoz képest, még akkor is, ha bizonyos hiányosságok és hibák változatlanul megmaradtak. Elsősorban a mechanikus, a tágabb környezetet még kellőképpen figyelembe nem vevő tervezés, a részletkiképzés és az anyagfelhasználás jelentett problémákat. Az 1980-as évek első felében alkotott részletes rendezési terv már tájrendezési javaslatokat is tartalmazott, és figyelmet fordított a természetvédelemre is.

A széles körű feltáró, elemző munka nyomán megszületett tervezet óvja, védi, okosan segíti ennek a szinte egyedülálló Pincefalunak a fejlődését. Mesélik Hajóson, hogy valamikor több pince volt, mint ahány családi ház. Sokan két pincét építettek, egyet a bor, egyet a burgonya tárolására. A faluban épült új házak alatt meghúzódó pincékben is tárolnak bort, de igazán a kinti pincék azok, amelyek híressé érlelik a hajósi Cabernet „nedűt”.

A télen-nyáron azonos hőmérsékletű pincék általában három fő részből állnak. A legfontosabb a pincelyuk, amely 25–30 méter hosszan nyúlik a löszbe, és többnyire téglaboltozat nélküli. A leghosszabb pincével egyébként a Mezőgazdasági Kombinát és a József Attila Termelőszövetkezet rendelkezik. Az utóbbi időben kezd elterjedni a pincelyuk utólagos kitéglázása, amely valamiféle rangot is jelent. Több présház alatt egymással párhuzamosan két pincelyuk kúszik a talajba. Az enyhén lejtő pincelyukban található a borral tele hordók. Nem az egész termés kincse, hiszen a szőlő egy részét már a tőkén eladják. A pincékben a házi szükegletre szánt mennyiséget tárolják, amelyből azért jócskán jut a turistáknak és a barátoknak, vagy a présházakba betérő vásárlóknak is. Sokan tesznek el üvegben, palackokban bort, homokba ágyazva. Néhány pince legmélyén ún. pótlyuk rejtőzik, amelynek az volt a rendeltetése, hogy egy-két hordó bort eltakarjon a finác szeme elől.

A pince fontos részét képezi a „felépítmény”, vagyis a présház. Itt tárolják a szőlőműveléshez, borkészítéshez szükséges eszközöket, a szerszámokat, a prést, a darálót, az erjesztőkáda(ka)t, ha tágasabb, akkor még hordó(k) is vannak itt. Valamennyi présházban található egy szobácska, amely a munkában és a bortól megfáradt gazda pihenését szolgálja. Ebben a helyiségben poharazgatnak a barátokkal, itt koccint a házigazda vendégeivel vagy a turistákkal is. A szobácska padlását többnyire a szőlőműveléshez szükséges munkaeszközök tárolására használják. A berendezése egyébként egy fekvőhely (priccs), asztal, lóca, esetleg székek, kályha, amely egyszerűbb ételek főzésére is alkalmas, néhány főzőedény és az elmaradhatatlan ivókészlet. A helyiségek komfortfokozata nagyon különböző: a puritán, egyszerű berendezésű szobácskától kezdve egészen a turisták fogadására is alkalmas ún. „pincepanzióvá” alakított, berendezett „lakosztályig” terjed. A közművesített (villannyal és vízvezeték-hálózattal ellátott) Pincefaluban jelenleg mintegy 700 présház található. Pincelyuk több van, 830, mert a háború után több házacskát elbontottak (kellett az építőanyag), illetve akadnak olyan pincelyukak is, amelyek előtt soha nem emelkedtek présházak.

A borvidékre a szélsőséges időjárás a jellemző. Magyarország egyik legmelegebb régiója, amely egyben országosan is az egyik legnagyobb óraszámú napsugárzást kapja, de a kemény tél miatt nagy a fagyveszély is. Az évi napfénytartalom 2050–2080 óra között változik, ennél magasabb napfényórával hazánkban csak a Csongrádi borvidék büszkélkedhet. Az évi középhőmérséklet 10,5–10,8 Celsius-fok. A csapadék mennyisége évente 600–630 mm. Az uralkodó szélirány általában északnyugati. A Pincefalu házacskái között vagy fölött meghúzódó

szőlőskertekben jobbra alacsony, kordonművelésű és hagyományos gyalogművelésű szőlők terülnek el. A legkorábban termesztett szőlőfajták neve sajnos nem maradt fenn, azonban ismert, hogy ezen a vidéken vörösbort készítettek.

Mivel a XVIII. századi Magyarország vörösborkultúrája a Kadarka szőlőn alapult, valószínű, hogy ezt a fajtát termesztették. A már említett hajósi lakos, Perényi Béla szerint a Kadarka mellett a Kövidinka és a Mézesfehér már a századforduló után ismert volt Hajóson, hiszen a Kövidinkával, mint a legigénytelenebb, szárazságtűrő fajtával a gyengébben termő homokbuckákat telepítették be. A Kadarka egészen az 1960-as évekig megőrizte vezető helyét, ekkor kezdődtek ugyanis termőre fordulni az újratelepített nemes szőlők. A Kadarka mellett fontos a Kövidinka, a Mézesfehér, a Cabernet, a Sauvignon és a Merlot termesztése. A borok lágyak, extrakt- és savtartalmuk alacsonyabb, mint a hegyvidéki boroké.

Ennyi a pincefalu históriája. A kíváncsi idegen azonban többet is megtudhat, amikor egy-egy termelő borát kóstolgatva beszélget a háziakkal, vagy részt vesz a híres májusi Orbán-napi borünnepen, amelyet 1982-től rendeznek meg – ilyenkor kibővülnek az ismeretek, amelyeket a fellelt dokumentumokból nyert: a múltat megidéző személyes emlékezet sok új információval, s nem utolsósorban a házigazdák barátságos vendéglátásával ajándékozta meg. Ez pedig legalább annyira része a Pincefalu életének, mint amennyire jellemző a hajósi emberekre.

A Pincefalu funkcióiról

A hajósiak élete elválaszthatatlanul összefonódott a pincékkel. Idősek és fiatalok szinte naponta megteszik az egykori mocsáron átvezető gázló nyomvonalát követő, kanyargós utat, amely a községből a Pincefaluiig vezet. A Hajóst és a pincéket köldöksínórként összekötő műút akár jelkép is lehetne. A présházak nélkül itt elképzelhetetlen az élet. A hajósi svábok örömei és gondjai együtt forrnak, érlelődnek a borral. A hajósi Pincefalu alapvető funkciói már a XIX. század végére kialakultak. Jól körülhatárolható és természetes rendszert alkotnak. Az itteni életének alapja a szőlőtermesztés, a borkészítés és értékesítés, ez (a Pincefalu) határozza meg a társas kapcsolatok ápolásának, a szabadidő eltöltésének módját, s végül a község sajátos társadalmi nyilvánosságához biztosít feltételeket.

Munkaközvetítő-értékesítő funkció

A hajósi pincék legfontosabb funkciója. Az alföldi – különösen a hajósi – szélsőséges klímaviszonyok nem, vagy alig teszik lehetővé a bor felszíni kezelését és tárolását. A borok minőségét a pincékben uralkodó állandó hőmérséklet, az egyenletes páratartalom, a viszonylag száraz levegő biztosítja és határozza meg. A must érlelése és a bor tárolása-kezelése azonban már egy nehéz munkafolyamat befejező szakaszához tartozik. Amúgy sem lenne szerencsés különválasztani a szőlőtermesztést és a feldolgozást, hiszen a kettő egymásból következik, egymásra épül.

A folyamat a talaj előkészítésével kezdődik, a szőlő telepítésével-gondozásával folytatódik, eztán következik a termés betakarítása (a szüretelés), a préselés és a darálás, majd a must érlelése és a bor tárolása-kezelése. A munkafolyamatot – mint más munkafolyamatokat is – úgy teheti a lehető leggazdaságosabbá és leg-hatékonyabbá a termelő, hogy valamiféle „kisüzemet” létesít. „Intézményesíti” a szőlőtermesztés és a borkészítés folyamatát. Amennyiben egy helyre koncent-rálja a termelést és a munkaeszközöket, megkönnyíti és hatékonyabbá is teheti a különféle munkák végzését. A présházat gazdaságosabb volt a meglévő pincék elé-fölé építeni, mint máshová. A pince, a présház és a szőlőtermő terület hár-mas egysége ugyanis jól szolgálja a racionális, praktikus munkavégzést. A „kis-üzemek” kialakulásával a hajósi paraszti kultúrában is bizonyos változás történt. Főként abban, hogy megbomlott a munkahely–lakóhely egysége, amely másutt évszázadokon keresztül alapvetően befolyásolta a mezőgazdaságban dolgozó né-pesség életmódját.

A szőlőtermesztő és a borkészítő munkafolyamatokkal együtt kialakuló, a régmúltra visszatekintő kereskedelmi-értékesítési funkció is többnyire a pincék-hez köthető. Régen a szőlő eladására, a bor értékesítésére elsősorban a pince-látogatás (pincézés) alkalmával megkötött üzlet révén került sor. Manapság a nagyobb üzletek megkötéséhez már elég a személytelen írásos megállapodás, a felvásárlóval rögzített szerződés. Azért még előfordul, hogy a turistaként érkezőből vagy az éppen arra járó vendégből (aki lehet akár egy vendéglátó egység vezetője is) a pincékben elfogyasztott bor, a hely hangulata teremt vá-sárlót. Ezzel valamennyi hajósi tisztában van. A házigazda ezért a pincéjébe betérőket potenciális vásárlónak tekinti, még akkor is, ha a poharazgatásból nem lesz üzlet. Persze bizonyos összegekre éves viszonylatban a vendéglátással is szert lehet tenni. A turisták gyakorta méltányolják – nemcsak forinttal – a házigazda szívéllyességét, annak ellenére, hogy a „földik vagyunk” hivatkozá-sal néhányan vissza is élnek a hajósiak vendégszeretetével.

Felnőttképző funkció

A sváb nemzedékek egymásra hagyományozott szőlőtermesztő-borkészítő kul-túrája a Pincefalu présházaiban, ezekben a „szakmai klubházakban” született és formálódik mind a mai napig. A présházak az elméleti és a gyakorlati képzés sajátos felnőttoktatási, felnőttképzési színterei. Feltételeket teremtenek ahhoz, hogy az idősebbek, a tapasztaltabbak spontán beszélgetések útján, szinte észre-vétlenül adják át tudásukat a fiatalabbaknak. A pincékben sűrűn zajlanak szak-mai csatározások, viták. Gyakran szóba kerül – akár élcelődőn, akár komoly szópárbaj tárgyaként – a szőlőtermesztés és borkészítés hogyanja, mikéntje. Ki mikor és hogyan metszi a szőlőt. Milyen (összetételű, koncentrátumú) perme-tezőszert használ. Hogyan kezeli-fejti a bort. Egymást heccelve vagy dicsérve érzékeltetik a rangsort is, amely többnyire egybeesik az Orbán-napi borverseny díjazottjaival. (Természetesen azokról sem feledkeznek meg, akik nem vettek

részt a versengésben, de tudják róluk, hogy jó boruk van. Kiderült, hogy az a termelő, akinek a családja már a múltban is szakmai tekintélynek számított, kedvezőbb – elnézőbb? – megítélésben részesült, még akkor is, ha a bora abban az évben nem tartozott a legjobbakk közé.)

A gyakorlati képzést a présház körül telepített szőlőkkel kapcsolatos technológiai folyamat jelenti. Az egyénnek végig kell járnia a tudás megszerzéséhez szükséges, korántsem akadálymentes utat. Lépcsőfokok: a talaj előkészítése, a kiválasztott szőlő telepítése, gondozása, metszése, a szüretelés, borkészítés, amelynek a végeredményét, a bort a szűkebb szakmai és a tágabb fogyasztói nyilvánosság minősíti.

A hajósi társadalom szőlőtermesztő és borkészítő kultúrájában még tetten érhető a szellemi és a fizikai munka egysége. Az a kultúra, amely hajdanán egy-egy kolostor szerzetesekre épülő gazdasági tevékenységét jellemezte. A tudásról és a „végzettségről” szóló és az eredményes vizsgák letételét tanúsító dokumentum” még a XX. század végén is lehet például a pincekulcs. Amikor Sz. Gábor tizenhat éves korában megkapta nagyapjától a pincekulcsot, nemcsak a felnőtté válás egyik jelképét vette át. Bizalmat és „jogosítványt” érdemelt ki: már birtokolta azokat az ismereteket és készségeket, amelyek a szőlőtermesztéshez és a borkészítéshez elengedhetetlenül szükségesek. Számunkra úgy tűnt, Gábor a szakmai vitákban rendre bizonyította felkészültségét. A szakmai és helyzeti tőke kincs. A dombokon vannak fagymentes és fagyzugos részek. A fagytól mentes területek nagyon értékesek. Ezeket valamikor a legtekintélyesebb családok birtokolták, ma pedig többnyire a leszármazottaik, akik a szőlővel együtt a szakmai tudást is (persze előfordul, hogy annak csupán a presztízsét) örökölték. Ők például valóságos „útlevelet” jelentenek azoknak, akik hajósivá akarnak válni, vagy csupán ismerkedni szeretnének a községgel.

A szőlőhöz-borhoz értés és a tradíció egyaránt jelentősen befolyásolja az ifjúból férfivá érő ember helyi társadalomban elfoglalt (kijelölt) helyét. Annak ellenére, hogy az asszonyok is részt vesznek a szőlőmunkában, a szőlőtermesztést és a borkészítést mégiscsak férfidolognak, a férfiak kompetenciájának tartják.

Szórakoztató – szabadidő-eltöltő funkció

A hajósi Pincefalut és a pincéket tipikus férfi-intézménynek tekintik. A feleségek csak ritkán (meszeléskor, takarításkor vagy jeles napok – Orbán-nap – alkalomával) fordulnak meg a présházakban. A pincéző társaságok növendégei többnyire a turisták közül kerülnek ki, akik jelenlétükkel színesítik ugyan ezt a férfivilágot, a helyzetből (és főként a településre jellemző örökölt női szerepekből) adódóan mégis csupán amolyan a „környezetet kellemessé hangoló” résztvevők. A hajósi asszonyok okkal-joggal zárkoznak el a présházak látogatásától. Részint mert nem isznak, vagy sokkal kevesebb italt fogyasztanak, mint a férfiek s a férfiak, illetve otthon töltenek a „konty alá”, és sok tekintetben idegen számukra a

maga módján puritán, környezet is. Jóllehet a mára vendégfogadóvá, otthonossá alakított préházakban szívesebben megfordulnak ők is.

A Pincefalu szórakoztató-rekreációs funkciója elsősorban a hajósi férfiakat szolgálja. A pincék tulajdonképpen ivók. Pontosabban: „személyre szabott” ivóhelyek. A préház szobácskájában gyülekeznek a rendszeresen vagy alkalmasszerűen összeseregglő barátok, vendégek (turisták), hogy élvezzék a pincegazda vendégszeretetét, megköstolják a borát. Mindez meghatározott koreográfia szerint történik. A társaság tagjai általában jól körülhatárolható körből kikerülő barátok, „haverok”, akik az „ivás–visszaivás” alapján tartanak egymással rendszeres kapcsolatot, kommunikálnak, erősítik a barátságot. Vagyis az egyik gazda pincéjében elfogyasztott bormennyiséget alkalomadtán (ürügy pedig mindig akad) „vissza lehet inni” a másik préházában, és a tartozás kiegyenlítődt. Pincézés közben az egyik beszélgetőpartner a következőket mondta:

„Ha kimegyek, akkor előtte megebédelek, és ott kint egy jót durmolok, mert ott nagy csönd van, ott jókat lehet durmolni, pláne nyáron egy hús fa alatt. Télen meg, ha valaki jön velem, akkor kimegyünk, begyújtunk, jól elbeszélgetünk, elkártyáztatunk... Volt egy haverom, szegény, most halt meg, azzal tíz fillérért a kártyán olyan jól elveszekedtünk! Tíz fillérért! Egész délutánokat elveszekedtünk. Nem az érték miatt, hanem hogy a böcsület legyen meg.”

A Pincefalu eme „szórakozóhelyei” jóllehet a kocsmák „szolgáltatásaira és miliójére” emlékeztetnek, sok tekintetben különböznek tőlük. A férfiak társas együttlétének és kikapcsolódásának fő formája itt is az italfogyasztás. A házigazda préháza, a vendéglátó által készített és kínált bor, a „nyitva tartás” rugalmassága azonban otthonosságot, meghittséget és közvetlenséget (mondhatni, családias jellegű) kölcsönöz az együttlétnek.

A férfiak beszélgetése sokféle, és sokféle funkciót betölthet. Előfordulnak komoly „megbeszélések”, diskurzusok, lehet afféle napi feszültségoldó locsogás, mindenki beszél, és hiszi is, hogy figyelemre méltó és fontos, amit éppen mond. Minél több pohárral öblítenek le, annál fontosabbnak tartják, amit mondanak, ezért aztán a társaság egyre hangosabbá válik, mind nagyobb lesz a hangzavar. A téma is alakul. A beszélgetés a munkahelyi, majd falubeli történetekkel kezdődik, amely idővel – és az elfogyasztott ital hatására – afféle „magazin típusú” beszélgetéssé kezd alakulni, amelyben nagy helyet kap a pletyka. A pletykálkodást általában női tulajdonságnak tartják. A Pincefalu azonban felülírja ezt a sommás megállapítást. Jelen nem lévő ismerősökről esik szó, s a hallottakhoz aztán mindenki hozzáteszi a magáét. Azt nem lehet mondani, hogy valamiféle „pincefolklórról” lenne szó – sokkal inkább olyan egybeömlesztett információ-halmaz hallható, amelyet a résztvevők újra meg újra felülírnak. A préház asztalát körülülők gyakori témája a nő, a szex, a foci, az autó és a politika.

A kikapcsolódásban természetesen jelen van a főzés is: általában különböző pörköltféléket (pincepörkölt) készítenek, de gyakori a szalonnasütés, a „nyársalás”. Persze nem hiányozhat a nótázás sem, a legnépszerűbb a „Trink, trink

Brüderlein trink!” kezdetű német dal, amelyet a maguk sváb akcentusával többször is elénekelnek. A nóta akár a Pincefalu indulója is lehetne. A hangulat emelkedését jelzi a hangerő emelkedése – idővel mindegy, mit és hogyan énekelnek, az a lényeg, hogy jó hangos legyen. Időnként előkerülnek a második világháborús katonanóták, mindenféle sanda szándék nélkül, még az *Erika* is, amelyet a Wehrmacht katonái énekeltek. Gyakorikak a tréfálkozások, a másik ugratása. Egyik beszélgetőpartnerünk mondja:

„Van egy-két-három zenész barátunk még, ezeket elcsaljuk, és akkor megyen ott a nóta, nem szépen, hangosan. Volt egy brácsás, az már meghalt, meg egy másik hegedűs, na, ha ezeket összeugrasztottam: most ti ketten játsszatok nekünk. Hűhű! – patkány nem maradt a környéken. Ugyanis semmi hallásuk nem volt, de azért csinálták! Nekik az volt a legszebb. Ilyeneket szoktunk csinálni.”

Persze a Pincefalu veszélyeket is hordoz magában.

Az egyik beszélgetés során hangzott el, hogy:

„Az nem megy ám, hogy az ember mindennap a pincében legyen. Látom én itten a többiekben, a barátaimon, akik már nyugdíjasok. Egy darabig azt hiszi az ember, hogy hűűűű, most aztán szabad vagyok. Volt olyan, hogy az egyik mindennap bepincézett. És mi lett a vége? – Elpatkolt. Tavaly olyan hirtelen halt meg az egyik barátom. Hiába mondtam neki, te, Matyi, nem lesz ez így jól, öreg. Szíves is vagy. Azt mondja, hogy ő nem érzi különösebben. Be-beszedett nap mint nap. Még este ott voltam nála, kínált, hogy én is igyak. Te, mondom, csak egy pohárral. Na, és reggelre meghalt. Most nem azt mondom, hogy attól, de ha óvatosabban bánt volna a dolgokkal, talán akkor tovább húzza...”

A helyi társadalmi nyilvánosság „privatizálódott” színtere

Aki huzamosabb ideig figyeli és tapasztalja a préházakban zajló életet, észreveszi, hogy a Pincefalunak nemcsak munkavégző-értékesítő, az ismeretek átadását-feldolgozását és a szórakozást, a szabadidő-eltöltést segítő funkciója van – teret ad a társadalmi nyilvánosságnak is. Enyhe túlzással azt is lehetne mondani, hogy az „informális tanácsülések” színtere. A pincefaluban újra és újra megtárgyalják a Nagyközségi Tanács ülésein, vagy a különféle szervezetekben és bizottságokban elhangzottakat, a megszületett döntéseket. Itt szembesülnek, ütköznek a hivatalos elképzelések a lakossági véleményekkel. Ezek a „gyűlések” többnyire a település közvéleményét formáló, befolyásoló személyek köré épülő, viszonylag zárt kapcsolatrendszer alapján szerveződő „kiscsoportos formációk”. A csoportok középpontjában az a család, illetve személy áll, aki információforrás, mert ő a különféle helyekről érkező hírek címzettje: a többiekhez mérten különböző okokból (befolyásos barátok, munkakör, megbízatás stb. miatt) tájékozottabb, hamarabb jut információhoz: végül „státusa megőrzése” céljából ő maga „termeli a híreket”.

Hajóson több közvéleményformáló család és személy él. A hivatalos elképzeléseket megerősítő vagy elutasító, esetleg módosítani kívánó saját döntéseket

ugyan írásban nem rögzítik, ám a „végrehajtás” aligha tűr halasztást. Például a Pincefalu közvéleménye népszerűsíti a jól dolgozó, a közösség normái szerint élőket, a szokások ellen nem vétőket, a hagyományos értékektől jelentősen eltérő életvitelűeket pedig a „szájára veszi, kibeszéli”, rosszabb esetben megbélyegzi, stigmázza, de az is előfordulhat, hogy kiközösíti.

A Pincefalu társadalmi nyilvánossága persze – mint minden szűkebb körű társadalmi nyilvánosság – nincs híján az ellentmondásoknak sem. Például tapasztalható, hogy a közösségi cselekvés gyakorlata néha kimerül a dolgok és a problémák agyonbeszélésében. Az okos gyülekezet helyét felváltja az okoskodók gyülekezete. A présházakban folytatott tét nélküli szócsaták olykor látszat-tétekkel telítődnek, és alig különböznek a kocsmában zajló köznapi bölcselkedésektől. Persze a beszélgetések és a viták során felszínre kerülhetnek és értelmeződhetnek, tisztázódhatnak olyan szubjektív motívumok és összefüggések is, amelyek az intézményesült együttélési normák és szabályok miatt szükségképpen rejtve maradtak. A verbalizmus azonban keltheti a valódi cselekvés látszatát. Ebből a megközelítésből a Pincefalu présházai a helyi társadalom szelepei is: érzékelhető, hogy a szokimondás szabadsága eltolódott a privát szférának tekinthető Pincefalu mégiscsak szűk világába.

Megjelent: T. Kiss Tamás–Tibori Timea: *Hajósorszag*. Budapest, 1988, Magyar Művelődési Intézet; T. Kiss Tamás–Tibori Timea: *Egyén és köz(ös)sége. Mozaikok Hajós község életéből*. Szeged, 2006, Belvedere. [A *Hajósorszag* című kötet második, bővített kiadása.]